

PAMPHYLIA VE PHRYGIA BÖLGELERİ ROMA DÖNEMİ LAHİT ÜRETİM MERKEZLERİ VE ATÖLYE SORUNLARI

SARCOPHAGUS PRODUCTION CENTERS AND WORKSHOP PROBLEMS IN THE PAMPHYLIA AND PHRYGIA REGIONS DURING THE ROMAN PERIOD

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 26 Ağustos 2020	Received: August 26, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 07 Eylül 2020	Peer Review: September 07, 2020
Kabul: 01 Aralık 2020	Accepted: December 01, 2020

DOI : 10.22520/tubaar2020.27.014

Taner KORKUT * - Murat DİRİCAN**

ÖZET

Pamphylia ve Phrygia Bölgeleri'nde ele geçen Roma Dönemi mermer lahitler için genelde "Dokimeion Lahitleri" ifadesi kullanılmaktadır. Böylece tüm bu lahitlerin Dokimeion'da üretildiği ya da Pamphylia Bölgesi'ne giden sanatçılar tarafından yapıldığı kabul edilmektedir. Hatta literatürde Dokimeion'un Roma ve Atina'nın yanında üçüncü büyük lahit üretim merkezi olduğu da belirtilmiştir. Lahitlerin dekor şablonlarının tipolojisine bakıldığında aslında her iki bölge arasında benzerlik olduğu gibi farklılıklar da sözkonusudur. Bugüne kadar her iki bölge arasında tipolojik bir değerlendirme yapılmadığından Dokimeion ifadesi pek sorgulanmamıştır. Dokimeion mermerinin antik çağlarda Roma'ya kadar ihraç edilmiş olması ve Pamphylia'da mermerin olmadığı düşüncesi böyle bir sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Halbuki mermer lahit üretimi sadece Phrygia Bölgesi ile sınırlı değildir. İonia, Karia ve Prokonnesos gibi Anadolu'nun pek çok bölgesinde mermer lahit üretilmiştir. Diğer yandan Pamphylia lahitlerinin malzemesinin gerçekten Dokimeion mermeri olup olmadığı yönünde de bir çalışma yapılmamıştır. Pamphylia lahit mermerleri için halen kullanılan Dokimeion mermeri ifadesi daha çok görsel değerlendirmelere dayanmaktadır. Bu alanda bu güne kadar yapılmış izotop veya kimyasal analiz değerlendirmesi bulunmamaktadır. Bu makale böyle bir projenin sonucunda hazırlanmıştır. Perge Antik Kenti'ndeki farklı kategoride lahitlerden mermer numuneler alınmış ve bunlar hem izotop hem de kimyasal analiz yardımıyla değerlendirilmiştir. Ortaya çıkan sonuca göre Perge lahitlerinin mermeri ile Dokimeion ya da yakın çevresindeki kaynaklarla doğrudan bir bağlantı kurulamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Pamphylia, Phrygia, Perge, Lahit, Mermer, Duraylı izotop, Provenans analizi.

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs-Antalya,
e-posta: tkorkut@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0001-9810-231X

** Dr., Kenney Cad. No: 109/6 Çankaya-Ankara,
e-posta: dirican@gmail.com ORCID: 0000-0002-9608-2084

ABSTRACT

The term “Dokimeion Sarcophagi” is generally used for the Roman Period marble sarcophagi found in the Pamphylia and Phrygia Regions. Thus, it is accepted that all these sarcophagi were produced in Dokimeion or made by the artists who went to the Pamphylia Region. It is even stated in the literature that Dokimeion is the third largest sarcophagus production center beside Rome and Athens. Considering the typology of the decoration patterns of the sarcophagi, there are differences as well as similarities between the two regions. The Dokimeion statement has not been questioned much since there has not been a typological evaluation between both regions until today. The fact that Dokimeion marble was exported to Rome in ancient times and thought that there was no marble in Pamphylia led to such a result. However, marble sarcophagus production is not limited to Phrygia. Marble sarcophagi were produced in many regions of Anatolia such as, Ionia, Caria and Prokonnesos. On the other hand, there has been no study on whether the material of the Pamphylia sarcophagi is really Dokimeion marble. The expression of Dokimeion marble used for Pamphylia sarcophagus marbles is mostly based on visual evaluations. There was no isotope or chemical analysis done so far. This article was prepared as a result of a project based on such analysis. Marble samples were taken from different categories of sarcophagi in Perge Ancient City and both isotope and chemical analysis were applied on them. According to the result, a direct connection could not be established with the marble of the Perge sarcophagi analysed with Dokimeion or its surrounding sources.

Keywords: Pamphylia, Phrygia, Perge, Sarcophagus, Marble, Stable isotope, Provenance analysis.

GİRİŞ

Binlerce yıllık bir geçmişe sahip lahit mezar geleneği Erken Roma Dönemi ile birlikte Ege ve Akdeniz coğrafyasında neredeyse tüm toplumlar tarafından benimsenen önemli bir mezar grubu olmuştur. Lahit mezarların üretiminde genelde yerel taş ana malzeme olarak kullanılmıştır. Bunların dışında mermer gibi daha kaliteli malzemenin tercih edildiği lahitler de yoğunluktadır. Lahitlerdeki defin işlemi daha çok inhumasyon gömüsü şeklinde uygulanmıştır. Bazı özel durumlarda inhumasyon gömüleri yanında kremasyon gömülerine de rastlanılır. Ancak kremasyon gömüleri için ostotheke olarak adlandırılan daha küçük ölçülerdeki mezar anıtları üretilmiştir. Lahitlerin dış yüzeyleri çoğu zaman özel bir süsleme motifiyle vurgulanmıştır. Herhangi bir betimlemesi olmayan sade örneklerin sayısı da az değildir. Lahitler üzerindeki dekoratif motifler mezar sahibinin dinsel inancını yansıtabildiği gibi sosyal yaşamını ya da ekonomik durumunu gösteren anlatımlar da tercih edilmiştir.

LAHİTLERİN TİPOLOJİSİ

Pamphylia Bölgesi mezar anıtı çeşitliliği bakımından en zengin yerlerdendir. Anıtsal mezarlar dışında lahit, ostotheke, altar ve stel gibi formlarla bu bölgede sıklıkla karşılaşılır. Ostotheke, altar ve stel gibi mezar anıtları genelde yerel kireç taşından üretilmiş olup homojen bir tipolojik yapıya sahiptir¹. Özellikle Roma Dönemi'nden itibaren üretilen lahit mezarlarda ise ana malzeme olarak çoğunlukla beyaz mermer kullanılmıştır². Pamphylia Bölgesi'nde antik çağlarda işletilen mermer ocaklarının olmayışı düşüncesiyle bu lahitlerin Dokimeion mermerinden üretilmiş olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca lahit süsleme sanatında Dokimeion şablonlarının tercih edildiği de düşünülmektedir³. Dekor şablonları bakımından oldukça zengin varyasyonlar sunan Pamphylia Bölgesi mermer lahitleri bu çalışmada iki ana grupta değerlendirilmiştir.

Birinci grup Pamphylia Bölgesi lahitlerin karakteristik özelliği tüm yüzlerinin girland motifi ile doldurulmuş olmasıdır (Foto. 1). Yaprak ya da meyve-yaprak karışımından oluşturulmuş girlandlar uzun yüzlerde üçer; dar yüzlerde birer adet olmak üzere düzenlenmiştir. Girland taşıyıcıları köşelerde victoria ortalarında eros figürleridir. Girlandüstü boşluklarda doldurma motifi olarak sıklıkla medusa başları ve maskelere yer verilmiştir. Sandukaların alt kısımları geometrik ve

ornamentik motiflerden oluşturulmuş farklı friz kuşakları ile vurgulanmıştır. Girlandlı lahitlerin kapakları üçgen alınıklı çatı formunda düzenlenmiştir. Üçgen alınıklılar dar yüzlerde oluşturulmuştur. Kapakların uzun yüzlerinde antefixler kullanılmıştır. Lahit kapakları ayrıca tepe ve köşe akroterleri ile de hareketlendirilmiştir. Girlandlı lahit grubunda yer alan ancak boyutları bakımından onlardan ayrılan örneklerde de benzer bir şablonun kullanıldığı görülür⁴. Sadece bu lahitlerin uzun yüzlerinde iki girland bulunmaktadır. Sözkonusu lahit örneklerinin küçük boyutlarıyla çocuk lahdi olarak kullanıldığı düşünülmektedir⁵.

Fotoğraf 1: Girlandlı Lahit, Antalya Müzesi / *Garland sarcophagus in the Museum of Antalya*

Figürlü frizli lahitler Pamphylia Bölgesi'nde en çok tercih edilen ikinci lahit grubudur. Bu lahitlerin iki uzun yüzü ile bir dar cephesi frizli anlatımlarla doldurulmuştur (Foto. 2-4). İkinci dar cephede ise bir kapı motifi bulunmaktadır. Bunun için herhangi bir yön kuralı bulunmamaktadır. Ön ya da arka yüz ile bağlantılı olarak kapı motifinin bulunduğu dar yüz değişkenlik göstermektedir. Bu tür kapılar için literatürde genelde "Hades Kapısı" ifadesi de kullanılmaktadır. Aslında bunların Hades kapısı ile hiçbir bağlantısı yoktur⁶. Çünkü Hades kapısı anlatımları Anadolu lahitlerine yabancısıdır. Hades kapıları ile daha çok mitolojik konulu Roma lahitlerinde karşılaşılır⁷.

Dekor şablonlarına göre ikinci grup lahitler kendi içinde farklı alt gruplar oluşturmaktadır. Sütunlu lahitler kümesi sözkonusu alt gruplar içerisinde en sık karşılaşılan lahit örnekleridir. Sütunlu lahitlerin friz kuşakları farklı anlatımlardan oluşmaktadır. Sütun aralarında çoğunlukla mezar sahipleri ile bağlantılı anlatımlara yer verilmiştir. Literatürde "Likyalı Motif" olarak adlandırılan karşılıklı diyalog ya da eğitim sahneleri mezar sahipleri ile bağlantılı anlatımlar içerisinde en çok tercih edilen

¹ Pamphylia Bölgesi ostotheke, altar ve stel formları için bkz. Korkut 1999-2000; Korkut 2006; Korkut 2007.

² Pamphylia Bölgesi mermer lahitleri için bkz. Korkut 2019.

³ Lahit üretiminde Dokimeion mermeri kullanımı ve ortak dekor şablonları hakkında bkz. en son Waelkens 2019.

⁴ Korkut 2019: 631, Fig. 1-2.

⁵ Küçük boyutlu girlandlı lahitlerin kullanımı ile ilgili olarak bkz. Korkut 2013: 405-415.

⁶ Bkz. Korkut 2005: 159-160.

⁷ Hades kapılı Roma lahitleri için bkz. Haarløv 1977.

şablondur (Foto. 3). Diğer yandan mitolojik anlatımların kullanıldığı örneklerin sayısı da az değildir. Mitolojik anlatımlar arasında Herakles'in 12 işinin verildiği sahneler önemli bir yer tutar (Foto. 4). Sütunlu lahitlerin diğer bir belirleyici özelliği, lahitlerin alt kısmının üstte düz bir silme ile sınırlandırılan zengin bir ornament kuşağıyla hareketlendirilmiş olmasıdır. Mitolojik konulu anlatımlardaki figürler genelde bu silme üzerinde durmaktadır. Mezar sahipleri ile ilgili anlatımların bulunduğu örneklerde sözkonusu silme düzenlemesine rastlanılmaz. Bu lahitlerde figürler doğrudan sandukanın en alt kısmındaki zemin üzerindedir. Dekor şablonlarında olduğu gibi sütunlu lahitlerin kapak formlarında da farklı tipler sözkonusudur. Mezar sahipleri ile bağlantılı anlatımların tercih edildiği lahitlerde klineli kapaklar kullanılmıştır. Kline üzerinde genelde mezar sahiplerini sembolize eden karı-koca uzanır vaziyettedir. Mitolojik anlatımların kullanıldığı lahitlerde ise girlandlı lahit kümesinde olduğu gibi üçgen alınlıklı çatı formundaki kapaklar tercih edilmiştir.

Fotoğraf 2: Figürlü Frizli Lahit, Antalya Müzesi / *Frieze sarcophagus in the Museum of Antalya*

Figürlü frizli lahitlerin ikinci alt kümesindeki frizler kesintisiz biçimde düzenlenmiş olup sadece köşelerde sütunlar ya da payelerle sınırlandırılmıştır (Foto. 2). Literatürde "Torre-Nova" tipi olarak adlandırılan bu lahitlerin friz kuşakları daha çok mitolojik konular içermektedir. Mitolojik konular arasında Herakles'in 12 işinin anlatıldığı şablonlar ağırlıktadır. Diğer yandan Troia savaşlarının konu edildiği örneklerin sayısı da az değildir. Bunlardan başka tekil sahnelere de yer verilmiştir. Örneğin bir lahdin ön yüz frizinde Herakles

ile İphikles'in çocukluk hikayesine yer verilmiştir⁸. Bu lahitlerin diğer bir belirleyici özelliği friz kuşaklarındaki figürlerin diğer sütunlu lahitlerde de görülen bir silme üzerinde durmasıdır. Lahit kapakları çoğunlukla üçgen alınlıklı çatı formundadır. Ancak sayıları az da olsa klineli kapakların kullanıldığı da bilinmektedir. Kline kapaklı lahitlerin boyutları diğerlerine oranlar daha küçüktür. Girlandlı lahitlerde olduğu gibi bu örneklerin de çocuk lahdi olarak kullanılmış olma olasılığı bulunmaktadır⁹.

Girlandlı ya da figürlü frizli mermer lahitlerin üretimi sadece Pamphylia Bölgesi ile sınırlı değildir. Erken Roma Dönemi'nden itibaren özellikle Batı Anadolu'da Karia, İonia ve Prokonnesos gibi bölgelerin atölyelerinde de benzer mermer lahitlerin üretildiği bilinmektedir¹⁰. Ancak bu lahitler dekor şablonları detaylarıyla

Fotoğraf 3: Sütunlu Lahit, Antalya Müzesi / *Columned sarcophagus in the Museum of Antalya*

Fotoğraf 4: Mitolojik Konulu Sütunlu Lahit, Antalya Müzesi / *Columned sarcophagus with mythological scene in the Museum of Antalya*

⁸ Strocka 2017: Lev. 12, 1.

⁹ Bkz. Korkut 2013: 405-415.

¹⁰ Anadoludaki lahit üretim merkezleri için bkz. Koch – Sichtermann 1982: 476-557.

Pamphylia örneklerinden rahatlıkla ayrılmaktadır. Özellikle Aphrodisias, Ephesos ve Prokonnesos atölyelerinin yarım fabrikasyon üretimleri bu tarz ayırmda belirleyicidir¹¹. Pamphylia nekropollerinde de ithal yarım fabrikasyon lahitlerin kullanıldığı görülmüştür. Pamphylia nekropollerinde bu güne kadar sadece Prokonnesos yarım fabrikasyon lahit buluntuları belgelenmiştir¹². Perge nekropol buluntuları Prokonnesos yarım fabrikasyon lahitlerinin genelde ithal edildiği şekilde kullanıldığını göstermektedir. Çok az sayıda yarım fabrikasyon lahitin sadece bir dar yüzü kısmen işlenmiştir. Yerel sanatçılar tarafından tüm yüzleri tamamlanmış sadece bir Prokonnesos yarım fabrikasyon lahit günümüze kadar ulaşmıştır¹³.

Pamphylia Bölgesi lahitleriyle büyük benzerlik içerisinde olan başka lahit örnekleri de mevcuttur. Söz konusu lahitler bugün Adana, Afyon, Ankara, Antakya, Aphrodisias, Aydın, Burdur, Denizli, Isparta, İstanbul, İzmir, İznik, Karaman, Kastamonu, Konya, Kütahya, Manisa¹⁴ ve Yalvaç gibi farklı müzelerde koruma altına alınmış olup literatürde “Dokimeion” lahitleri grubunda değerlendirilmektedir¹⁵. Bunların dışında buluntu yeri tam olarak bilinmeyen ancak tipolojik değerlendirmeler doğrultusunda aynı grup içerisinde değerlendirilen ve bugün yurtdışındaki Albano, Atina, Baltimor, Berlin, Beyrut, Catania, Kassel, Londra, Oberlin, Paris, Roma, Tübingen, Vatikan, Viyana gibi şehir müzelerinde sergilenen örnekler de bulunmaktadır¹⁶.

Dokimeion lahitleri grubunda değerlendirilen bu örnekler ile Pamphylia Bölgesi lahitleri olarak kabul edilen buluntular arasında hem malzeme hem de dekor şablonlarının detaylarındaki uygulamalar nedeniyle farklılıklar söz konusudur. Örneğin Kastamonu ve Burdur lahitlerinde olduğu gibi bazı lahitlerde yerel taşın ana malzeme olarak kullanıldığı bilinmektedir¹⁷. Aphrodisias gibi bazı yerlerde ise lahit üretiminde bölgesel mermer kullanılmıştır¹⁸. Afyon, Denizli, Isparta, Konya ve Manisa örneklerinin girland uygulamalarındaki farklılıklar

belirgindir (Foto. 5). Bu lahitlerde ortadaki girland motifi yerine mitolojik bir sahneden alıntı kullanılmıştır. Böyle bir uygulamaya Pamphylia nekropollerindeki lahit girlandlarında rastlanılmaz. Diğer yandan Denizli, Konya ve Manisa girlandlı lahitlerinin bir dar yüzü kapı motifi ile vurgulanmıştır (Foto. 6). Kapı motifi Pamphylia’da daha çok figürlü frizli lahitler için karakteristiktir; girlandlı lahitlerde görülmez¹⁹. Ayrıca Denizli, Konya ve Manisa örneklerindeki kapı kanatlarının açık olarak verilmesi yine Pamphylia’ya yabancısıdır. Girlandlı lahitlerin alt kısmının zengin bir ornament kuşağıyla hareketlendirilmesi Pamphylia Bölgesi lahitlerinde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Ancak Afyon, Baltimor, Denizli, Isparta, Konya, Manisa, Vatikan ve Yalvaç örneklerindeki, üstte düz bir silme ile sınırlandırılmış ornament kuşağı düzenlemesi Pamphylia Bölgesi girlandlı lahitlerinde pek tercih edilmemiştir²⁰.

Fotoğraf 5: Girlandlı Lahit, Afyon Müzesi / *Garland sarcophagus in the Museum of Afyon*

Fotoğraf 6: Girlandlı Lahit, Denizli Müzesi / *Garland sarcophagus in the Museum of Denizli*

¹¹ Anadolu’daki yarım fabrikasyon lahitler için bkz. Asgari 1977; Işık 1992; Koch – Sichtermann 1982: 484-497.

¹² Bkz. Turak 2011: 64-69, Lev. 11-15.

¹³ Koch – Sichtermann 1982: 541, Fig. 532.

¹⁴ Daha önce Salihli’de bulunan lahit 2019 yılından itibaren Manisa Müzesi’nde sergilenmektedir.

¹⁵ Söz konusu lahitler üzerine yapılmış yeni bir değerlendirme için bkz. Korkut 2019: 641-642.

¹⁶ Yurtdışında bulunan sütunlu lahitlerin aktüel listesi için bkz. Stročka 2017: 214-259. Yasadışı yollarla yurtdışına kaçırılmış böyle bir lahit örneği Pamphylia Bölgesi lahitleriyle olan yakın benzerliğinden dolayı 2018 yılında Cenevre’den Antalya Müzesi’ne getirilmiştir, bkz. Waelkens – Baumer – Demirel 2019.

¹⁷ Yerel malzemenin kullanıldığı lahitler için bkz. Korkut 2019: 644.

¹⁸ Ögüş 2016: 325-331.

¹⁹ Sadece Pamphylia ve Dağlık Kilikia bölgelerinde kullanılmış yerel kireçtaşı girlandlı ostotheklerin dar yüzlerinden bir tanesi de kapı motifi ile süslenmiştir, bkz. Korkut 2006.

²⁰ Bu tür silmeler Pamphylia Bölgesi’ndeki figürlü frizli lahitler için karakteristiktir. Böyle bir uygulama bugüne kadar sadece Side’de bulunan bir girlandlı lahit örneğinde tespit edilmiştir.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde ana küme mermer lahit üretimi yapan sadece üç merkez olduğu öne sürülmüştür. Roma ve Atina'nın yanında "Dokimeion" adı altında Anadolu'dan bir atölye bu merkezlerden biri olarak kabul edilmiştir. Ana küme mermer lahitlerin bu tarz gruplanması ilk kez G. Koch ve H. Sichtermann tarafından yapılmıştır²¹. Daha sonra M. Waelkens bu gruplamayı geliştirerek Pamphylia Bölgesi'nde ele geçen tüm girlandlı ve figürlü frizli lahitleri "Dokimeion Lahitleri" olarak tanımlamıştır²². Pamphylia Bölgesi lahitleriyle benzerlik gösteren ve oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış diğer örnekler için de bugün "Dokimeion Lahitleri" ifadesi kullanılmaktadır²³. Ancak "Dokimeion Lahitleri" terminolojisinin tam olarak neyi kapsadığı bugüne kadar pek sorgulanmamıştır. Pamphylia Bölgesi'nde antik çağlardaki aktif mermer ocaklarının bilinmeyişi ile bahsi geçen lahitlerin mermerinin Dokimeion Antik Kenti ocaklarından²⁴ temin edildiği yönündeki inanış "Dokimeion Lahitleri" terminolojisinin tercihinde etkili olmuştur. Başlangıçta sadece mermer malzeme ile bağlantılı olarak geliştirilen bu terminoloji zamanla lahit süslemesinde kullanılmış şablonları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir²⁵. Böylece bugün yukarıda tipolojik tasnifi yapılan Pamphylia Bölgesi mermer lahit buluntuları ile Orta Anadolu kuşağında farklı yerleşimlerde tekil olarak ele geçmiş tüm mermer lahit örnekleri "Dokimeion Lahitleri Grubu" içerisinde değerlendirilmektedir²⁶.

Dokimeion mermerinin diğer heykeltıraşlık eserlerinde olduğu gibi lahitlerde de kullanıldığı bilinmektedir²⁷. Hatta Dokimeion'lu sanatçıların başka bölgelerdeki çalışmaları da belgelenmiştir²⁸. Buna rağmen Dokimeion Lahitleri terminolojisi için sadece beyaz mermerin malzeme olarak kullanılmasının yeterli bir kriter olmadığı da bilinen bir gerçektir. Böyle bir tespit için tipolojik değerlendirmelerin yanında farklı lahit gruplarından alınan mermer örneklerin petrografik ve jeokimyasal analizlere tabi tutulması da gerekmektedir.

Diğer yandan Phrygia Bölgesi'nde başka zengin mermer ocakları da bulunmaktadır. Dokimeion mermeri bunlar arasında sadece bir merkezdir. Roma Dönemi'nde mermer yönetim merkezinin Synnada Antik Kenti'nde (Bugünkü Şuhut) olmasından tüm Phrygia Bölgesi mermeri için "Synnadikos Lithos" tanımlaması yapılmıştır²⁹. Dolayısıyla tüm bu farklı lahit grupları için kullanılan "Dokimeion Lahitleri" terminolojisi tamamen teorik bir ifadedir. Bunlardan başka sözkonusu lahitlerin üretim merkezlerinin belirlenmesinde kullanılan mermer malzemenin niteliği de yanıltıcı sonuçlar verebilir. Lahit üretiminde ithal mermerlerin de sıkça kullanılması bu durumun en önemli göstergesidir³⁰. Aslında lahit üretim atölyelerinin tespitinde dekor şablonlarının tipolojisi daha belirleyicidir. Ancak bu konu genelde ihmal edilmiş olup³¹ bugüne kadar bu yönde yapılan çalışmaların sayısı çok sınırlıdır³².

MERMER ANALİZLERİ

Pamphylia ve Phrygia Bölgeleri lahit buluntularının mermerinin incelenmesi sonrasında yapılmış karşılaştırmalı bir değerlendirme bilinmemektedir. Bu çalışma bu bağlamda bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Hazırlanan özel bir proje kapsamında ilk önce "Dokimeion Lahitleri" terminolojisi ile anılan lahit örneklerinin büyük bir kısmı sergilendiği müzelerde kontrol edilmiştir³³. Projenin ikinci aşamasında Perge Antik Kenti nekropollerinde ele geçen değişik gruplara ait bazı lahitlerden numuneler alınmış ve bunlar farklı analiz yöntemiyle incelenmiştir³⁴. Analizlerin güvenilirliğini test etmek amacıyla Tlos Antik Kenti kazılarında ele geçen bir heykelin mermer numunesi de (T-1) birlikte değerlendirilmiştir³⁵.

²¹ Koch – Sichtermann 1982: 33-34.

²² Waelkens 1982.

²³ Strocka 2017.

²⁴ Dokimeion mermeri kavramı (Dokimites-Dokimaion) ilk kez Strabon tarafından (12,8,14) kullanılmıştır.

²⁵ Aslında sayıca az olan buluntulardan Dokimeion lahit şablonunun nasıl olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Dolayısıyla etkileşimin ters yönde olması, yani Pamphylia Bölgesi sanatçılarının Phrygia Bölgesi'nde çalışmış olma olasılığı yüksek bir ihtimaldir.

²⁶ M. Waelkens tarafından hazırlanan ve bahsi geçen tüm bu lahit buluntularının değerlendirildiği aynı içerikli son iki makalede olası Pamphylia Bölgesi atölyesine hiç şans tanınmamıştır, bkz. Waelkens 2019; Waelkens – Baumer – Demirel 2019.

²⁷ Çelik 2019: 4; Waelkens 2019: 542-543; Waelkens – Baumer – Demirel 2019: 194-201.

²⁸ Çelik 2019: 5; Waelkens 2019: 598-599; Waelkens – Baumer – Demirel 2019: 194-198.

²⁹ Strocka 2017: 1.

³⁰ Örneğin Side'de ele geçen bir çocuk lahdinin yerel sanatçıları tarafından ithal Prokonnesos mermerinden üretildiği bilinmektedir, bkz. Korkut 2019: 641.

³¹ Sözkonusu lahitlerle ilgili bugüne kadar yapılmış çalışmalarda değerlendirilen tüm örnekler Dokimeion lahitleri olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmalarda bölgesel bir ayırım yapılmamıştır. Tipolojik ve stilistik değerlendirmeler ise atölye tespiti yerine daha çok kronolojiye yönelik çalışmalardır.

³² Işık 2007; Korkut 2016; Korkut 2019.

³³ Dokimeion lahitleri grubunda değerlendirilen tüm örneklerin üretim atölyelerine yönelik tipolojik değerlendirmesini içeren bir çalışma yayınlanmıştır, bkz. Korkut 2019.

³⁴ Perge Antik Kenti kazıevi deposunda çalışma izini veren T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Antalya Müze Müdürlüğü'ne burada teşekkür etmek isteriz. Ayrıca çalışmalar esnasında yardımlarını esirgemeyen Antalya Müze Müdürü Mustafa Demirel ve Uzman Arkeolog Süleyman Atalay (MA) ile Antalya Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı müdürlüğü uzmanlarından Ufuk Denizli'ye teşekkürü borç biliriz.

³⁵ Analiz numunesi alınan heykel Tlos Antik Kenti tiyatrosunda bulunmuş olup 5 farklı imparator heykelinden oluşan bir gruba aittir. Bu heykeller bir doktora tezi kapsamında Tijen Yücel

Fotoğraf 7: Mermer Analizi Yapılan Perge Antik Kenti Lahit Buluntuları / *Fragments of marble sarcophagi subjected to archaeometric analysis from Perge*

Proje kapsamında numune alınan örnekler tipolojik açıdan iki ayrı grupta toplanır (Foto. 7). Birinci grupta sütunlu lahitler kümesine ait iki örnek yer alır³⁶. Bunlardan birinci parça (P-1a) bir sütunlu lahdin uzun yüzünün sol köşesinden (Foto. 7-a) kırılmıştır³⁷. Lahdin sol köşesinden başlayan ve kaideler üzerinde yükselen iki yivli sütun kalıntısı günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca her iki sütun arasında, lahdin alt kısmını sınırlayan silme üzerinde duran bir heykelin bacakları da kısmen korunmuştur. Bundan başka dar yüzdeki ayak kalıntıları benzer figürlü anlatımların dar cephelerde de devam ettiğine işaret etmektedir.³⁸ İkinci lahit parçası da (P-1b) yine bir sütunlu lahdin

uzun yüzüne ait olup (Foto. 7-b) yivli sütunlar arasında duran bir erkek figürünün sadece sağ yarısı günümüze ulaşmayı başarmıştır³⁹. Erkek figürü büyük ölçüde çıplak verilmiştir. Sadece sağ omuzu üzerinde düğmelenmiş ve aşağı sarkık vaziyette işlenmiş bir chlamys bulunmaktadır. Sütunlu lahitler üzerindeki bu tür figürler mezar sahiplerini sembolize ettikleri gibi dioskur veya benzeri mitolojik karakterlerin anlatımlarda kullanıldığı da bilinmektedir⁴⁰.

İkinci grupta incelenen lahitler girlandlı lahit kümesine aittir⁴¹. Girlandlı lahitlerden ilk örnek (P-2) Perge Antik Kenti'nde pek çok örnekle temsil edilen bir şablonun (Foto. 7-c) temsilcilerindendir⁴². Bu şablonda girlandlar köşelerde sfenksler üzerinde duran victorialar tarafından taşınır (Foto. 1). Meşe ağacı yapraklarından oluşturulan bazı girlandların

tarafından detaylı olarak incelenmektedir. Bu çalışmada sadece lahitlere odaklanıldığından Tlos heykelleri değerlendirme dışı bırakılmıştır. Söz konusu heykeller için bkz. Korkut 2015: 40-41.

³⁶ Söz konusu sütunlu lahit parçaları Perge Antik Kenti La.15 Ada 1 Parselde bulunan M1 (Mezar 1) önündeki kazılar esnasında ele geçmiştir.

³⁷ Perge Antik Kenti kazı deposu Kasa 299 Nr. 33h.

³⁸ Kural olarak sütunlu lahitlerin bir dar cephesi figürler tarafından sınırlanan kapı motifi ikinci dar cephesi ise figürlü anlatımlarla doldurulmuştur. Burada kapı motifi gözükmediğinden hangi dar cephenin olduğu anlaşılmalıdır.

³⁹ Perge Antik Kenti kazı deposu Kasa 299.

⁴⁰ Sütunlu lahitler üzerindeki figürlerin içerik yorumları için bkz. Wiegartz 1965: 119-140; Özgan 2015: 485-504; Strocka 2017: 141-174.

⁴¹ Girlandlı lahit kümesinde incelenen parçalar Perge Antik Kenti La.13 Ada 42 Parselde bulunan M 59 (Mezar 59) kazıları esnasında ele geçmiştir.

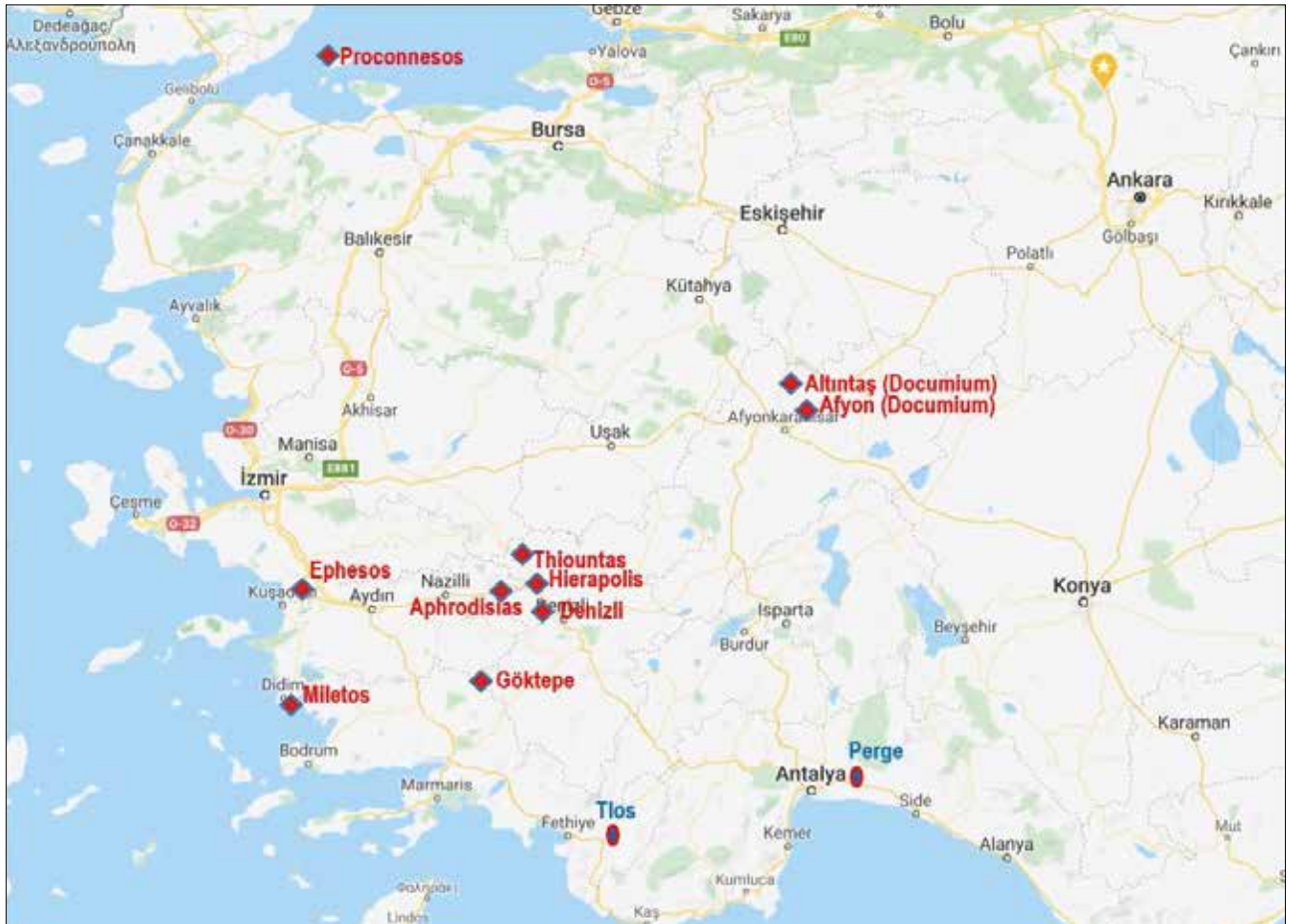
⁴² Perge Antik Kenti kazı deposu M 59.4 Nr. 78.

ortasından ise haşhaş kapsülü sarkar. Girlandlı lahit örneklerinden bir diğer parça da (P-3) benzer bir şablona (Foto. 7-d) sahiptir⁴³. Burada farklı olarak girlandlar sadece meyvelerden oluşturulmuştur. Girlandlı lahit kümesinin son örneği (P-4) sadece lahit dekorasyonundaki detaylarla farklılıklar (Foto. 7-e) göstermektedir⁴⁴. Her şeyden önce sandukanın üst kısmının bir yumurta dizisi ile sınırlandırılması Pamphylia Bölgesi girlandlı lahitleri için pek alışık olunan bir durum değildir. Benzer şekilde girland üstü boşlukların eros figürleri ile doldurulmuş olması da Pamphylia şablonuna yabancıdır.

Değişik meyvelerden oluşturulmuş girlandların benzerleri ise bölgenin diğer lahitlerinden bilinmektedir. Yukarıda tanımlanan beş ayrı lahit buluntusundan alınan mermer numuneler ile Tlos örneği iki farklı analiz yöntemiyle incelenmiştir:

İzotop Analizleri

Anadolu'da antik çağlarda kullanıldığı bilinen başlıca memer kaynak alanlarının (Foto. 8) 1980-2020 tarihleri arasındaki duraylı izotop ($\delta^{13}C/\delta^{13}O$) verileri derlenerek,⁴⁵ kaynak alanlarla bu çalışma kapsamında alınmış numuneler arasındaki ilişki bir grafikte vurgulanmaya çalışılmıştır (Foto. 9). Hazırlanan bu grafikte Anadolu'daki başlıca kaynak alanlara ait duraylı izotop verileri elipsoidal alanlar olarak gösterilmiştir. Yine bu grafikte Perge ve Tlos örneklerinin hangi kaynak alanlarla ilişkili olabileceği gösterilmiştir. İlk bakışta Perge ve Tlos örneklerinin Hierapolis ve Denizli kaynak alanları dışındaki diğer tüm alanlarla ilişkili olabileceği görülmektedir (Foto. 10). Bu duruma göre plot diagram yeniden düzenlendiğinde başka bir görüntü elde edilmiştir (Foto. 11). Böylece yalnızca duraylı izotop verilerine dayanarak, Perge ve Tlos mermer numunelerinin tabloda yer alan 10 farklı kaynak alanla ilişkili olabileceği söylenebilir.

Fotoğraf 8: Batı Anadolu'daki duraylı izotop verilerin yayınlanmış bazı kaynak alanlar / Some source areas where stable isotope data have been published in Western Anatolia

⁴³ Perge Antik Kenti kazı deposu M 59.4 Nr. 73.

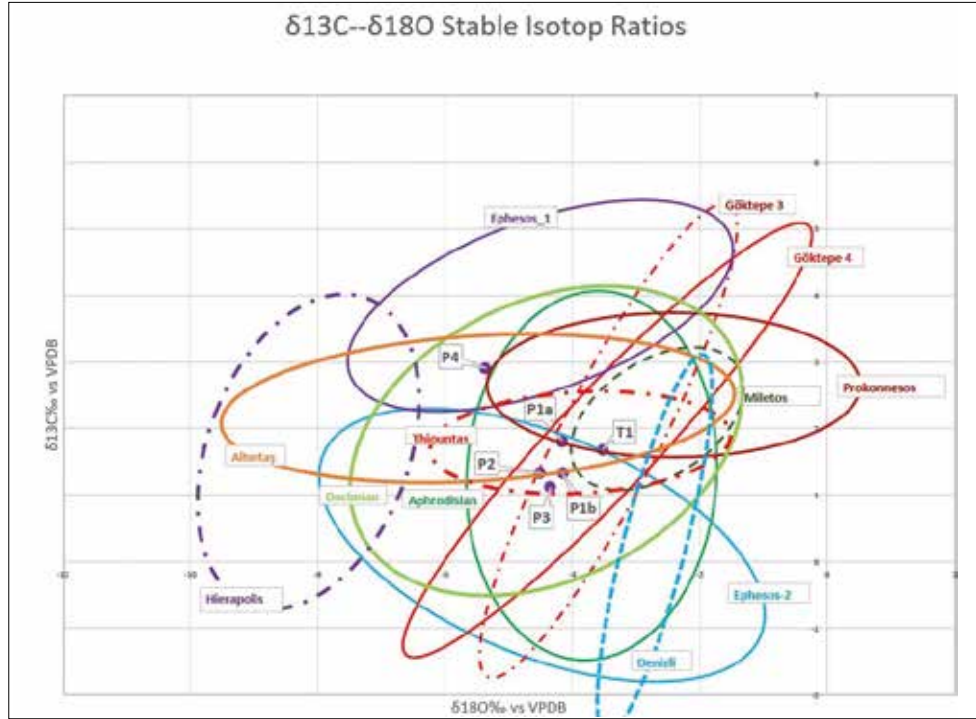
⁴⁴ Perge Antik Kenti kazı deposu M 59.4 Nr. 17.

⁴⁵ Attanasio ve diğ. 2006-2017.

Kimyasal Analizler

Perge ve Tlos mermer numunelerinin olası kaynak alanları bilgisine biraz daha kesinlik kazandırabilmek adına, aynı örnekler üzerinde kalitatif ve kantitatif kimyasal analizler de (ICP-MS/OS) gerçekleştirilmiş, elde edilen sonuçlar ve izotop analizi sonuçları dikkate alınarak olası kaynak alanlara ilişkin tablo daha da netleştirilmeye çalışılmıştır.

LogSr(ppm) / LogFe(ppm) plot diagramında (Foto. 12) Göktepe/Muğla ve Dokimeion/Afyon kaynak alanlarını gösteren elipsoidal alanların yayılımı⁴⁶ ile Perge ve Tlos mermer numunelerinin bu kaynak alanlarla örtüşme durumu gösterilmiştir. Buna göre yalnızca bir örnek (T-1) Dokimeion kaynak alanıyla ilişkilidir. Diğer yandan Göktepe/Muğla kaynak alanıyla ilişkili hiçbir örnek bulunmamaktadır. Buna dayanarak duraylı izotop ($\delta^{13}\text{C}$ / $\delta^{13}\text{O}$) grafiğinde (Foto. 11) Göktepe/Muğla kaynak alanı ile ilişkili gibi gözükten örneklerin (P-1a,

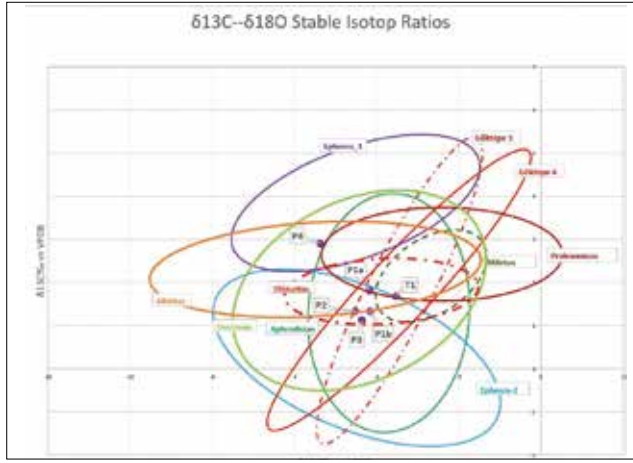

Fotoğraf 9: Duraylı izotop ($\delta^{13}\text{C}$ -- $\delta^{13}\text{O}$) verilerine göre Batı Anadolu'daki bazı kaynak alanlarla bu çalışma kapsamında incelenen örnekler arasındaki ilişki / *According to stable isotope data ($\delta^{13}\text{C}$ -- $\delta^{13}\text{O}$), relationship between some source areas in Western Anatolia and the samples analysed in this study*

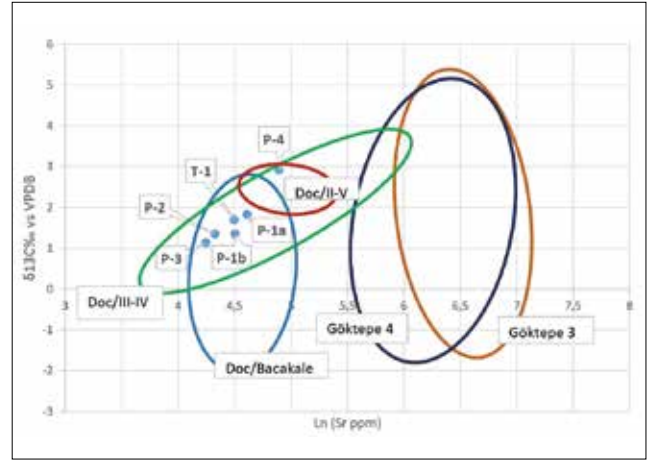
	P-1a	P-1b	P-2	P-3	P-4	T-1
Afyon (Documium)	+	+	+	+	+	+
Altıntaş (Documium)	+	+	+		+	+
Denizli						
Hierapolis						
Thiontas	+	+	+	+		+
Miletos						+
Ephesos_1					+	
Ephesos_2	+	+	+	+		+
Proconnesos	+					+
Aphrodisian	+	+	+	+		+
Göktepe_3	+	+	+	+		+
Göktepe_4	+	+	+	+		+

Fotoğraf 10: Analizi yapılan örneklerin ilişkili olabileceği kaynak alanlar / *Source areas that can be related to the analyzed samples*

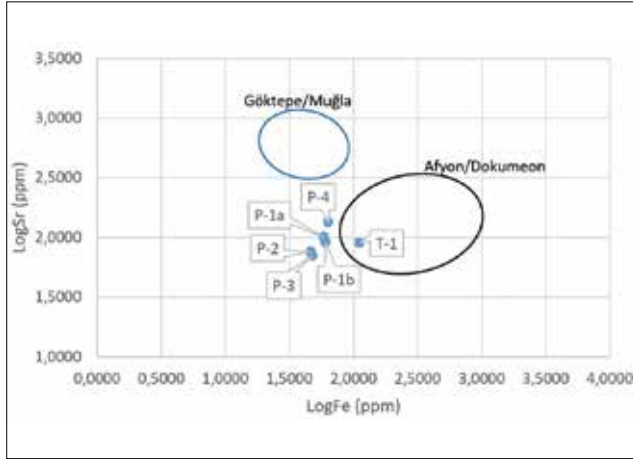
⁴⁶ Attanasio ve diğ. 2011.

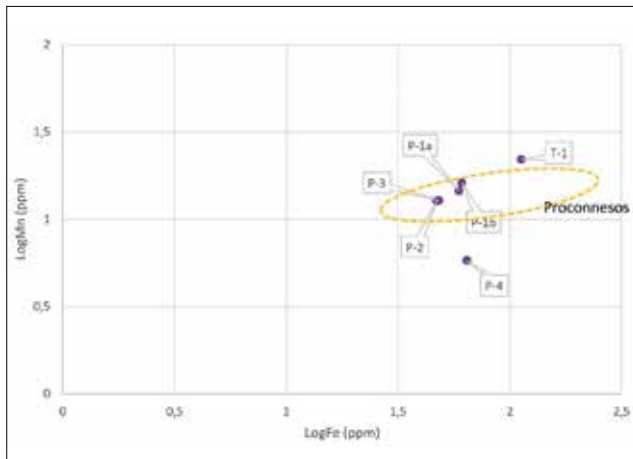
Fotoğraf 11: Mermer Numunelerin Doğrudan İlişkili Olabileceği Kaynak Alanlar / *The source areas which samples can be directly related*

Fotoğraf 14: $\delta^{13}\text{C}/\text{LnSr}(\text{ppm})$ Kimyasal Analiz Diagramında Numunelerin İlişkili Olabileceği Kaynak Alanlar / *Source areas in the $\delta^{13}\text{C}/\text{LnSr}(\text{ppm})$ chemical analysis chart that samples can be related to*

Fotoğraf 12: $\text{LogSr}(\text{ppm})/\text{LogFe}(\text{ppm})$ Kimyasal Analiz Grafiğinde Numunelerin İlişkili Olabileceği Kaynak Alanlar / *Source areas in the $\text{LogSr}(\text{ppm})/\text{LogFe}(\text{ppm})$ chemical analysis chart that samples can be related to*

Fotoğraf 13: $\text{LogMn}/\text{LogFe}$ Kimyasal Analiz Grafiğinde Numunelerin İlişkili Olabileceği Kaynak Alanlar / *Source areas in the $\text{LogMn}/\text{LogFe}$ chemical analysis chart that samples can be related to*

P-1b, P-2, P-3, T-1) aslında bu alanla ilişkili olmadıkları düşünülebilir. Aynı grafik, (Foto. 12), T-1 dışındaki tüm örneklerin (P-1a, P-1b, P-2, P-3, P-4) Göktepe/Muğla ve Dokimeion/Afyon dışındaki tüm kaynak alanlarla ilişkili olabileceğine de işaret etmektedir. Başka bir deyişle bu grafikten çıkarılabilecek önemli bir sonuç da T-1 dışındaki örneklerin Göktepe/Muğla ve Dokimeion/Afyon kaynak alanı dışındaki diğer 8 kaynak alanıyla ilişkili olabileceği varsayımdır.

$\text{LogMn}/\text{LogFe}$ grafiğinde ise (Foto. 13) Proconnesos/Marmara Adası kaynak alanı elipsoidal kapalı eğri ile gösterilmiştir. Buna göre T-1 ve P-4 dışındaki bütün örneklerin (P-1a, P-1b, P-2, P-3) Proconnesos kaynak alanını işaret ettiği görülmektedir. Buna karşın yine duraylı izotop ($\delta^{13}\text{C} / \delta^{13}\text{O}$) grafiğinde (Foto. 11) Proconnesos/Marmara Adası kaynak alanını işaret eden elipsoidal eğrinin içinde yalnızca T-1 ve P-1a örneklerinin olduğu görülmektedir. $\text{LogSr}(\text{ppm})/\text{LogFe}(\text{ppm})$ grafiğinde (Foto. 12) T-1 örneğinin Dokimeion/Afyon kaynak alanıyla ilişkili olduğu anlaşılmıştır.

Bu durumda Proconnesos/Marmara Adası ile ilişkili olabilecek örnek sayısının sadece P-1a örneğiyle sınırlı olduğunu söylenebilir.

$\delta^{13}\text{C}/\text{LnSr}(\text{ppm})$ plot diagramında ise Dokimeion ve Göktepe kaynak alanlarına ait verilerin elipsoidal yayılımı belirtilmiştir (Foto. 14). Perge ve Tlos numunelerinin bu yayılım alanlarındaki örtüşmelerine bakıldığında, Göktepe kaynak alanıyla örtüşen herhangi bir örnek görülmemektedir. Bu durum aynı zamanda Perge ve Tlos örneklerinin Göktepe/Muğla kaynak alanlarıyla ilişkili olmadığını gösteren bir diğer kanıt olarak gösterilebilir. Aynı zamanda tüm örnekler Dokimeion alanıyla da ilişkili gibi gözükmektedir.

PAMPHYLIA VE PHRYGIA BÖLGELERİ ROMA DÖNEMİ LAHİT ÜRETİM MERKEZLERİ VE ATÖLYE SORUNLARI

	P-1a		P-1b		P-2		P-3		P-4		T-1	
	İzotop	Kimyasal	İzotop	Kimyasal	İzotop	Kimyasal	İzotop	Kimyasal	İzotop	Kimyasal	İzotop	Kimyasal
Afyon (Documium)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++
Altıntaş (Documium)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Denizli												
Hierapolis												
Thiountas	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Miletos		+		+		+		+		+		+
Ephesos_1		+		+		+		+		+		+
Ephesos_2	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Proconnesos	+	++		++		++		++		+		+
Aphrodisian	+	+	+	+	+	+	+	+		+		+
Göktepe_3	+		+		+		+					+
Göktepe_4	+		+		+		+					+

Fotoğraf 15: Duraylı izotop ve kimyasal analiz sonuçlarına göre olası kaynak alanlar / Possible source areas according to stable isotope and chemical analysis results

	P-1a	P-1b	P-2	P-3	P-4	T-1
Afyon (Documium)	+	+	+	+	+	++
Altıntaş (Documium)	+	+	+	+	+	+
Thiountas	+	+	+	+	+	+
Miletos						
Ephesos_1						
Ephesos_2	+	+	+	+	+	+
Proconnesos	+					
Aphrodisian	+	+	+	+	+	+
Göktepe_3	+					
Göktepe_4	+					

İzotop ve 2 kimyasal analiz sonucu örtüşen örnek
 İzotop ve 1 kimyasal analiz sonucu örtüşen örnek
 2 kimyasal analiz sonucu örtüşen örnek
 1 kimyasal analiz sonucu örtüşen örnek
 Hiçbir verisi örtüşmeyen örnek

Renk sıralaması yüksek olasılıktan düşük olasılığa doğru düzenlenmiştir.

Fotoğraf 16: Duraylı izotop ve kimyasal analiz sonuçlarına göre olası kaynak alanların detaylandırılmış tablosu / Detailed table of possible source areas according to stable isotope and chemical analysis results

P-1a	Proconnesos???
P-1b	Afyon (Documium), Altıntaş (Documium), Thiountas, Ephesos_2, Aphrodisian
P-2	Afyon (Documium), Altıntaş (Documium), Thiountas, Ephesos_2, Aphrodisian
P-3	Afyon (Documium), Thiountas, Ephesos_2, Aphrodisian
P-4	Altıntaş (Documium), Ephesos_1
T-1	Afyon (Documium)

Fotoğraf 17: Perge ve Tlos lahit numunelerinin olası kaynak alanları / Possible source areas of Perge and Tlos sarcophagus samples

Son olarak hem duraylı izotop hem de kimyasal analiz sonuçları yeni bir tablo üzerinde bir arada değerlendirilmiştir (Foto. 15). Bu tabloda mermer numunelerin izotop ve kimyasal verileri dikkate alınarak, örtüşükleri ya da ilişkili olabilecekleri kaynak alanlar (+) ile işaretlenmiştir. Her bir + simgesi örtüşme ya da ilişki olasılığını gösteren analiz için kullanılmıştır. Bundan başka yine izotop ve kimyasal analiz sonuçlarına göre Perge ve Tlos mermer numunelerinin kaynak alanlarının gösterildiği daha basit bir başka tablo da oluşturulmuştur (Foto. 16). Ayrıca eldeki tüm verilere göre Perge ve Tlos örneklerinin üretiminde kullanılmış olası hammadde kaynak alanları her bir numune için ayrı olarak da bir diğer tabloda özetlenmiştir (Foto. 17).

SONUÇ

Sonuç olarak Pamphylia ve Phrygia bölgeleri lahit buluntularının tipolojik benzerlik ya da farklılıklar açısından bugüne kadar iyi analiz edilmediği anlaşılmıştır. Böylece de Pamphylia Bölgesi'nde ele geçen lahitlerin "Dokimeion Lahitleri" adı altında Phrygia Bölgesi kökenli olduğu tezi savunulmaktadır. Bunun için de üç farklı yöntem öne sürülmüştür. Öncelikli olarak lahitlerin Dokimeion atölyelerinde üretildiği ve bitirilmiş halde Pamphylia'ya ihraç edildiği düşünülmektedir. Diğer bir tahmin lahitlerin yarı işlenmiş olarak Pamphylia'ya taşındığı ve Dokimeion'dan gelen sanatçılar tarafından yerinde tamamlandığı yönündedir. Son alternatif olarak ise mermer malzemenin işlenmeden Pamphylia'ya getirildiği ve Dokimeionlu sanatçıların buraya gelerek alışık oldukları şablonları uyguladığı kabul edilmektedir⁴⁷. Aslında önerilen bu yöntemlerin hepsi tahmine dayalı teorilerdir. Pamphylia Bölgesi'nde bu düşünceleri destekleyen buluntulara bugüne kadar hiç rastlanılmamıştır. Örneğin Dokimeion atölyesinde üretilmiş bir yarım fabrikasyon lahit bilinmemektedir. Hatta Pamphylia Bölgesi'nde bulunmuş ve henüz tamamlanmamış bir Dokimeion lahdi de bulunmamaktadır. Benzer teoriler üretmek lahit yayılımının tam tersi istikamette olduğunu öne sürmek mümkündür. Böylece her iki bölgenin lahit şablonları arasındaki yakın benzerlik Phrygia Bölgesi'nde çalışmış Pamphylialı seyyah sanatçılardan kaynaklanmış olmalıdır⁴⁸.

Dokimeion lahitleri kavramı Pamphylia Bölgesi'ndeki lahit üretiminde Phrygia Bölgesi orjinli beyaz mermerin malzeme olarak kullanılmış olmasından kaynaklanmıştır. Dokimeion mermeri tanımlamasının daha çok tane büyüklüğü, renk ve yapıdaki homojenlik gibi görsel

değerlendirme yöntemiyle yapılmasından⁴⁹ literatürde böyle bir karmaşa yaşanmaktadır. Aslında görsel değerlendirmeler mermer tanımlamasında kullanılmış en erken yöntemdir ve daha sonra geliştirilen petrografik ve jeokimyasal analiz yöntemleriyle bu yanıştan vaz geçilmiştir⁵⁰.

Petrografik ve jeokimyasal analizler doğrultusunda mermer malzemenin kaynağına yönelik bir değerlendirme Perge lahitleri ve Tlos heykel buluntusu numunelerine uygulanmıştır. Yapılan görsel değerlendirme ve duraylı izotop analizleri sonucunda bu örneklerin çok sayıdaki kaynak alanla ilişkili olabileceği görülmüştür. Ancak daha sonraki kimyasal analizler her bir örnek için daha sınırlı kaynak alanının olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre sadece Tlos heykel buluntusunun mermer kaynağının Dokimeion mermeriyle doğrudan bağlantısı olabileceği anlaşılmıştır. Perge Antik Kenti lahit buluntularından alınan numunelerin ise farklı kaynak alanlarıyla ilişkisi gözlemlenmiştir. Sadece Dokimeion ya da yakın çevresindeki kaynaklarla doğrudan bir bağlantı kurulamamıştır. Örneğin aynı yerde bulunmuş ince kristalli mermerden üretilen iki sütunlu lahdin (P1a-P1b) mermer kaynağı farklıdır. P-1b örneği farklı kaynaklarla benzerlik gösterirken P-1a numunesi Prokonnesos mermeri ile çok yakın durmaktadır. Benzer şekilde ince kristalli P-2 ve P-3 numuneleri ile orta kristalli P-4 numunesi aynı girlandlı lahit kümesine ait olmasına rağmen farklı mermer kaynaklarıyla ortak özellikler taşımaktadır. Böylece Perge Antik Kenti buluntuları ışığında Pamphylia Bölgesi mermer lahitlerinin malzemesinin temin edildiği kaynak ya da kaynakların lokalizasyonu şimdilik tam olarak yapılamamıştır. Bunun için yakın çevrede bugün işletilen çok sayıdaki mermer ocağından numunelerin alınıp hem petrografik hem de jeokimyasal analiz yöntemleriyle incelenmesi gerekmektedir.

TEŞEKKÜR

Bu makale Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) tarafından desteklenen KU AKMED 2019/P.1029 numaralı bilimsel araştırma projesi kapsamında yapılan arazi ve müze araştırmaları sonucunda oluşturulmuştur.

⁴⁷ Waelkens 1982: 100-123.

⁴⁸ Pamphylia atölyelerinin mermer lahit üretimi ve seyyah ustaları için bkz. Korkut 2019: 644.

⁴⁹ Örneğin Antalya Müzesi'ne getirilen Cenevre Lahdi mermerinin yorumlanmasında sadece spektrometrik gözlem yapılarak "Dokimeion Mermeri" tanımlaması yapılmıştır, bkz. Waelkens – Baumer – Demirel 2019, 192-193.

⁵⁰ Mermer kökenine yönelik analiz yöntemleri için bkz. Albustanlıoğlu 2006: 8; Albustanlıoğlu 2011. Son araştırmalar, günümüzde mermer köken analizlerinde kullanılan yöntemler arasında yer alan jeokimyasal analizlerin de tek başına kesin bir sonuç vermediğini göstermektedir. Dolayısıyla lahitlerin üretim atölyesinin tespitine yönelik sözkonusu analizler aynı zamanda yapılacak tipolojik değerlendirmelerle de desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

ALBUSTANLIOĞLU, T. 2006.

Dokimeion Işığında Roma İmparatorluk Döneminde Mermer Kullanımı; İmparatorluk Yönetimindeki Anadolu Mermer Ocaklarının İşletme Stratejisi ve Organizasyonu (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi). Ankara.

ALBUSTANLIOĞLU, T. 2011.

Roma İmparatorluk Döneminde Mermer Ocakları Organizasyonu. Ankara.

ASGARİ, N. 1977.

“Die Halbfabrikate kleinasiatischer Girlandensarkophage und ihre Herkunft”, **Archäologischer Anzeiger**: 329-380.

ATTANASIO, D./ BRILLI, M./ OGLE, N. 2006.

The Isotopic Signature of Classical Marbles, *Studia Archaeologica* 145. L’Erma di Bretschneider.

ATTANASIO, D./ BRILLI, M./ BRUNO, M. 2008.

The Properties and Identification of Marble from Proconnesos (Marmara Island, Turkey): A New Database Including Isotopic, Epr and Petrographic Data, *Archaeometry*. University of Oxford.

ATTANASIO, D./ BRUNO, M./ PROCHASKA, W. 2011.

“The Docimian Marble of the Ludovisi and Capitoline Gauls and Other Replicas of the Pergamene Dedications”, **American Journal of Archaeology**, Vol. 115, 4: 575-587.

ATTANASIO, D./ BRUNO, M./ PROCHASKA, W./ YAVUZ, A. B. 2012.

“Aphrodisian Marble from the Göktepe Quarries: The Little Barbarians, Roman Copies from the Attalid Dedication in Athens”, **Papers of the British School at Rome** 80: 65-87.

ATTANASIO, D./ BRUNO, M./ PROCHASKA, W. 2013.

“The Asiatic Marbles of the Hadrian’s Villa at Tivoli”, **Journal of Archaeological Science** 40: 4358-4368.

ATTANASIO, D./ BRUNO, M./ YAVUZ, A. B. 2014.

“On the Provenance of Some Sculptural and Decorative Marbles Used at Aphrodisias”, **Rend. Mor. Acc. Lincei** s. 9, v. 25: 105-151.

ATTANASIO, D./ BRUNO, M./ PROCHASKA, W./ YAVUZ, A. B. 2015.

“A Multi-Method Database of the Black and White Marbles

of Göktepe (Aphrodisias), Including Isotopic, Epr, Trace and Petrographic Data”, **Archaeometry** 57, 2: 217-245.

ATTANASIO, D./ BRUNO, M./ PROCHASKA, W./ YAVUZ, A. B. 2017.

“Ancient ‘Black’ Decorative Stones and the Ephesian Origin of Sculptural Bigio Antico”, **Archaeometry** 59, 5: 794-814.

ÇELİK, A. 2019.

“Perge’den Titus Flavius Clemens Pelopidianus Aphroditesi”, **Anadolu / Anatolia** 45: 1-32.

HAARLØV, B. 1977.

The Half-Open Door. A Common Symbolic Motif within Roman Sepulchral Sculpture, *Odense University Classical Studies*, 10. Odense.

IŞIK, F. 1992.

“Zum Produktionsbeginn von Halbfabrikaten kleinasiatischer Girlandensarkophage”, **Archäologischer Anzeiger**: 121-145.

IŞIK, F. 2007.

“Lokalisierung der Werkstätten der Girlandensarkophage der kleinasiatischen Hauptgruppe”, **Akten des Symposions des Sarkophag-Corpus, Sarkophag Studien** Bd. 3 (Ed. G. Koch). Mainz: 279-289.

KOCH, G. / SICHTERMANN, H. 1982.

Römische Sarkophage. München.

KORKUT, T. 1999-2000.

“Überlegungen zum Aufkommen der Halbfiguren auf kleinasiatischen Grabstelen vom Hellenismus bis zur römischen Kaiserzeit”, **Adalya** 4: 181-194.

KORKUT, T. 2005.

“Der pamphylich-kilikische Grabkult im Lichte der Ostotheken”, **Lykia** 6: 151-170.

KORKUT, T. 2006.

Girlanden-Ostotheken aus Kalkstein in Pamphylien und Kilikien, *Sarkophag Studien* Bd. 4. Mainz am Rhein.

KORKUT, T. 2007.

“Grabaltäre mit Girlanden in Pamphylien und Lykien”, **Akten des Symposions des Sarkophag-Corpus**, *Sarkophag Studien* Bd. 3 (Ed. G. Koch). Mainz: 327-333.

KORKUT, T. 2013.

“Ostotheken oder Kindersarkophage?”, **K. Levent Zoroğlu’na Armağan/ Studies in Honour of K. Levent Zoroğlu** (Ed. M. Tekocak). İstanbul: 405-415.

KORKUT, T. 2015.

Tlos. Akdağların Yamacında Bir Likya Kenti. İstanbul

KORKUT, T. 2016.

“Neue Überlegungen zu pisidischen Sarkophage”, **Akten des Symposiums. Römische Sarkophage**, Marburger Beiträge zur Archäologie, Bd. 3 (Ed. G. Koch). Marburg: 171-175.

KORKUT, T. 2019.

“Dokimeion or Pamphylia? Sarcophagus Production in Roman Pamphylia / Dokimeion ya da Pamphylia? Roma Dönemi Pamphylia’sında Lahit Üretimi”, **Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu**, Aizanoi IV. Özel Sayı (Ed. E. Özer). Ankara: 629-657.

ÖĞÜŞ, E. 2016.

“Two Sarcophagi Made by Travelling Sculptors?”, **Aphrodisias Papers 5: Excavation and Research at Aphrodisias, 2006-2012** (Ed. R.R.R. Smith, J. Lenaghan, A. Sokolicek, K. Welch). Portsmouth, Rhode Island: 325-331.

ÖZGAN, R. 2015.

“İznik/Nikaia’dan İkinci Bir Sütunlu Lahit”, **Mustafa Büyükolancı’ya Armağan/ Essays in Honour of Mustafa Büyükolancı** (Ed. C. Şimşek, B. Duman, E. Konakçı). İstanbul: 485-504.

STROCKA, V. M. 2017

Dokimenische Säulensarkophage. Datierung und Deutung, Asia Minor Studien, Bd. 82. Bonn.

TURAK, Ö. 2011.

Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi). İstanbul.

WAEKENS, M. 1982.

Dokimeion. Die Werkstatt der repräsentativen kleinasiatischen Sarkophage. Chronologie und Typologie ihrer Produktion, Archäologische Forschungen, Bd. 11. Berlin.

WAEKENS, M. 2019.

“The Sarcophagus Workshop of Dokimeion / Dokimeion Lahit Atölyesi”, **Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu**, Aizanoi IV. Özel Sayı (Ed. E. Özer). Ankara: 537-627.

WAEKENS, M./ BAUMER, L. E./ DEMİREL, M. 2019.

“The Heracles Sarcophagus from Geneva. Workshop, Date, Provenance and Iconography”, **Istanbuler**

Mitteilungen 69: 187-259.

WIEGARTZ, H. 1965.

Kleinasiatische Säulensarkophage. Untersuchung zum Sarkophagtypus und zu den figürlichen Darstellungen, Istanbul Forschungen, Bd. 26. Berlin.